

Í hesi greinarøð, sum er í 10 pørtum, skriva vísundafólk á Fróðskaparsetri Føroya um evni, tey granska í. Hesaferð skrivar Karolina Matras.

FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA

KAROLINA MATRAS
Pd. D.-lesandi, námslektari
í sálarfrøði og mál-
og lesimening

VITAN & VÍSINDI

Í FYRSTUNI VAR ORÐIÐ

OG VIT BRÚKA **ORÐ** AT FATA VIÐ OG AT **SAMSKIFTA** VIÐ Í DAGLIGDEGNUM. TÍ SKULU ØLL **BØRN Í FØROYUM** HAVA JAVNBÍÐIS **MØGULEIKA** AT OGNA SÆR EITT **RÍKT MÁL**, SO TEY HAVA **BESTU** MØGULEIKAR AT **MENNA** SEG. UM IKKI **BØRNINI** LÆRA **MÁLSLIGU** AMBOÐINI LONGU Í **BARNAGARÐI**, KANN HETTA **SKAPA** STÓRAR **TRUPULLEIKAR** FYRI BARNIÐ, T.D. Í **SAMBAND** VIÐ LESI- OG **SKRIVIMENNING**

Anna, ið er eitt av fleiri dømum um næmingar, eg havi møtt á yrkisleið míni, gekk í 5. flokki og hevði ringt við at læra seg at lesa. Longu meðan hon gekk í barnagarði sóu foreldrini, at hon hevði torført við at samskifta við hini børnini og tey vaksnu. Anna tímdi heldur ikki væl at lurta eftir søgum og fór altíð at gera okkurt annað, tá ið hini spældu spøl, har tað var neyðugt at hugsavna seg og samskifta málsliga. Kortini var tað ongin á stovninum, sum gjørdi nakað burtur úr hesum, og foreldrini hugsaðu, at so mátti alt fara at laga seg, tí tey, sum arbeiddu á stovninum vistu, hvat var best, tá ið um mál og málmenning ráddi.

Hvat er mál?

Vit hava nógv sløg av máli, t.d. mál við ongum talaðum orðum, talað mál, skriftmál, teknumál, kropsmál, myndamál, tónleik, drama, keipur og dans. Málið er ein treyt fyri at kunna skipa okkara hugsan, sum ger okkum før fyri at greiða frá, hvat vit ynskja. Fyri at børn skulu læra mál, mugu tey fáa dagliga ávirkan, og tað, sum gjørt verður saman við børnunum má vera stuttligt og hugvekjandi hjá teimum, fyri at tey framhaldandi skulu tíma og orka. Mál er ein partur av okkara mentan, og ígjøgnum málið bera vit hvørjum

øðrum og komandi ættarliðum okkara sosialu og mentanarlugu eyðkenni og vitan.

Um barnið skal læra at samskifta væl, er neyðugt at námsfrøðingar, t.d. teir, sum vóru um Onnu, eru tilvitað um málið. Eisini mugu teir, í samveru síni við børnunum, gera arbeiðið við málinum nóg sjónligt. Tað er neyðugt, at vit fáa allar síður av málinum við, og at hædd verður tikin fyri, á hvørjum menningarstigi børnini eru. Stórir kunnleiki krevst um, hvat málsnið og hvønn málforleika vit styrkja, tá ið vit tosa við børnini. Eisini skal málsliga virksemd leggjast soleiðis til rættis, at børnini halda tað vera stuttligt at spæla við málið.

Málmenning á dagstovnum

Longu sum pinkubarn súgva børnini vitan, lærdóm og upplivingar til sín. Alt er spennandi, nýtt og fult av upplivingum, og her byrjar livslanga læringin, sum í stóran mun byggir á eitt

væl ment mál. Í einum framkomnum samfelagi er eitt væl ment mál og skriftmál nevnliga ein avgerandi fyrirtreyt fyri læring og eigur at vera ein náttúrligur partur av dagligdegnum hjá børnunum bæði heima og á dagstovni. Neyðugt er, at børnini vaksa upp í einum stimbrandi læruumhvørvi, sum virðir børnini, tá ið tey vísa áhuga fyri skriftmálinum, og sum letur børnini sleppa at síggja, hoyra og skriva orð. Hetta er við til at geva teimum lesi- og skrivigleði longu á ungum árum, sum vónandi varir alt lívið.

Serlig atlit mugu takast til børn, ið vaksa upp í tvímæltum umhvørvi, so tey fáa bestu umstøður at læra bæði málina á fullgóðan hátt. Eisini mugu serlig atlit takast til børn, sum av onkrari orsök eru tarnað í síni menning, og somuleiðis mugu serlig atlit takast til børn, ið eru illa fyri sosialt. Hesum børnum tørvar serstaka stimbran á nógvum menningarøkjum. Málsligir forleikar sum t.d. fatan, frásøgn og samskifti sum heild at duga at brúka málið, mugu tí í fyrstu syftu raðfestast sera høgt.

Týðiligt samskifti

Arbeiðið við málsligu forleikunum hjá børnunum eigur at vera sjónligt í skipanini á dagstovnunum, tvs. tað má setast

á skrá ávísar dagar til ávísa tíð. Tað, at barnið sleppur at vera við at velja og taka avgerðir, er sera týðningarmikið, tí hetta er kjarnin í barnsins sjálvsfatan og samleika. Til hetta krevst, at barnið sleppur at menna og brúka málið og at móguleikarnir fyri ávirkan skulu vera týðiligar og sjónligar fyri børnunum. Um Anna hevði verið við í skipaðari málvenjing, hevði tað nógv fyrr verið avdúkað, at hon í roynd og veru ikki hevði tamarhald á hesum parti av samskiftinum. So kundi verið arbeitt við at menna hennara forleika so hon slapp at ávirka og seta síni spor á.

Forleiki og tíð

Tíð skal vera til spælið, samrøðuna, frásøgnina, lesingina, spæliskrivingina, putlispælið og tekningarnar og annað mennandi virksemd, har móguleikar samstundis eru at menna málið.

Umráðandi er, at námsfrøðingurin dugir at fylgja málsligu menningini hjá børnunum, og at hann í ávisan mun tekur ábyrgdina av, at tey menna málsligar forleikar í dagligdegnum á stovninum. Hetta kann gerast við at hugt verður at ymisku menningarstigunum í barnsins máli við støði í, hvar barnið er komið málsliga í mun til tað, sum barnið hevur brúk fyri at duga í samskifti sínum við verðina rundan um seg.

– Tíð skal vera til spælið, samrøðuna, frásøgnina, lesingina, spæliskrivingina, putlispælið og tekningarnar og annað mennandi virksemi, har møguleikar samstundis eru at menna málið

Barnið má fáa tíð at menna mál sítt í mun til sínar fortreytir og í mestan mun samsvarandi sín aldur.

Málið ein partur av menningini

Málið er fjølbroytt, ein samanseting av kropsmáli, ljóði, birting, orðum og tankum, og er hetta sera týðningarmikil vitan hjá teimum, sum eru um børnini. Mál gevur møguleikar at fremja tilvitadur gerðir og fata orsøkir og sambandið teirra millum. Vit samskifta sum sagt ígjøgnum kropsmál, hugburð, keipur, tekin, nýtslu av røddini og máltóna. Talaða málið brúka vit at bera fram okkara hugsanir í orðum, tað verið seg í myndamáli ella ítøkiligum máli. Fyri at at náa best møguligu málsligu menningini, mugu vit tí arbeiða við øllum síðum av málinum.

Málið er nær knýtt at øðrum menningarøkjum, eins og tað styðjar undir tey og er treytað af teimum, t.d. rørsuligu menningini. Um Anna hevði verið stuðlað í síni málmenning, hevði hetta

stuðla fatanarligu, kensluligu og sosialu menningini hjá henni. Skal tað eydnast at røkka øllum børnum á teirra støði, má dagstovnurin gera ítøkiligt, hvørji øki ætlan skal leggjast fyri at arbeiða við. Tað vil siga, hvat tey vilja gera, og hvussu hetta verður eftirsett.

Samstarv millum stovn og heim

Málmenning er ein sera umfatandi tilgongd, tí her eru bæði arvaligir og umhvørvisligir tættir inni í myndini. Vit vita, at seinni nevndi tátturin hevur ein stóran leiklut, tá ið henda tilgongdin byrjar. Hetta ger, at dagstovnurin, har børnini eru stóran part av vaknu tímunum frá ½ árs aldri og til umleið 7 ára aldur, hevur eina sera stóra ábyrgd fyri málmenningini hjá børnunum, og má bera so í bandi, at tey fáa høvi at menna sínar íbornu málsligu eginleikar, so teirra mál fullmennist. Um hetta skal eydnast, mugu námsfrøðingar kenna til málsligu menningina hjá børnum soleiðis, at teir kunnu meta um teirra mál og vera førir fyri at stuðla teimum í framhaldandi menningini.

Málið hevur síni eyðkenni, fyritleyrit, umhvørvisligar treytir og viðføddar frammanundan ásettar eginleikar. Alt virkseimið saman við barninum er við at menna málið hjá tí, tá ið vitan er til

staðar um, at neyðugt er at laga seg til barnsins menningarstig og áhuga. Hetta skal vera gjørt við virðing og kærleika og við áliti á, at barnið í orð og talu hevur rætt at gera sína ávirkan galdandi.

Dýrabaru barnaárin

Harafturat skal hetta virkseimið vera flættað inn í dagligdagin hjá børnunum í tryggum kørmum í samveru við vaksin og onnur børn. Soleiðis kundi Anna í barnagarðinum og heima náttúrliga havt verið stimbrað í at ognar sær málið, so hon fekk gleði av tí í spælandi tilgongdum. Hetta er stuttlig læring, og børnini uppliva í einum sosialum felagsskapi allar teir møguleikar, sum málið gevur fyri einum viðkomandi og áhugaverdum lívi, sum tey gjøgnum málið fáa ávirkan á.

Ein sera týðningarmikil partur í barnsins málsligu menning eru sjálvsagt foreldrini, sum eru »serfrøðingarnir« í sínum barni, og eru tey ein umráðandi partur, tá ið talan er um stuðul og menning av málinum hjá børnum. Dagstovnurin hevur serliga stóra ábyrgd móttvegis teimum børnum, sum vaksa upp í heimum, har foreldrini ikki duga at síggja, um barnið mennir eitt nóg væl virkandi mál. Eitt mál, sum stuðlar undir týðningarmiklu læring-

ina, ið er lykilin at fóta sær í eini ókendari framtíð.

Áhugi fyri skriftmáli

Longu um 5 ára aldur vísa fleiri børn áhuga fyri skriftmáli, tølum og bókstavum. Orsøkin til, at børnini ynskja at læra seg skriftmálið er forvitni, hugurin at vera sum hini og at hava somu møguleikar sum tey vaksnu og hini størri børnini. Anna vísti als ongan áhuga fyri skriftmálinum, og tímndi ikki at spæla við málið ella lurta eftir søgum. Um ein útbúgvinn námsfrøðingur, ið hevði góða vitan um málmenning – og sum í skipanini hevði fingið tíð og umstøður at arbeiða við hesum – hevði verið um Onnu, varð hennara tørvur á málsliga økinum sæddur longu tá. Námsfrøðingurin hevði tá víst henni serligan ans og hugt at hennara fyritleyritum, dagligdegi og málsligu menning. So kann hugsast, at tey funnu útav longu, tá ið Anna var 5 ára gomul, at hennara vantandi ansni og áhugi fyri at ”læra” at lesa og skriva hevði sín uppruna í skerdum málsligum førleikum. So hevði Anna ikki skula gjøgnum eyðmýkingina at sitað í 5. flokki og sæð sínar floksfelagarnar flúgva framvið sær í teirra lesimenning, meðan hon kendi seg býtta, hóast hon í veruleikanum er ein skilagóð genta.